

﴿ Андалус фатҳи ﴾

ЕТТИНЧИ ҚИСМ

[Ўзбекча – Uzbek – الأوزبكي]

Абу Абдуллоҳ Шоший

Мухаррир: *Муҳаммад Ёсин*

2014 - 1435

IslamHouse.com

﴿ فتح الأندلس ﴾

القسم السابع

« باللغة الأوزبكية »

أبو عبد الله الشاشي

مراجعة: محمد ياسين

2014 - 1435

IslamHouse.com

Волийлик даври

Самҳ ибн Молик Хавлоний даври (100–102 ҳ.с.)

Волийликлар даври Андалус фатҳининг бевосита давоми ҳисоблангани учун, унга янги ном бермаган ҳолда Андалус фатҳининг давоми сифати келтиришни маъқул кўрдик. Бу бўлимда баъзи волийлар даврини зикр қилиб ўтамиз. Улардан ўша даврдаги Умавийлар хилофати томонидан сайланган илк волий Самҳ ибн Молик Хавлоний бўлиб, у Андалуснинг тўртинчи волийси саналади¹. У 719 йил апрел (ҳижрий 100 йил, рамазон) ойида халифа Умар ибн Абдулазиз раҳимаҳуллоҳ томонидан Андалус волийси этиб тайинланди².

716 йил март (ҳижрий 97 йил, ражаб) ойида Андалуснинг дастлабки волийси Абдул-азиз ибн

¹ Ал-Мақаррий «Нафҳут-тийб» (1/299) бетдаги волийлар кетма-кетлигига қаранг. Андалус волийлари мундарижа-сини ушбу Андалус фатҳи номили рисоламизнинг охирида келтирамиз, иншаоллоҳ.

² Ал-Ҳажжий «Тарихул андалус» (137-бет).

Мусо ўлдирилгандан кейин¹, Андалус аҳли Айюб ибн Ҳубайб Лахмийни волий этиб сайлади. У Мусо ибн Нусайрнинг сингилисининг ўғли эди. У бор-йўғи 6 ой атрофида волийлик қилди². Ундан сўнг Африка волийси Муҳаммад ибн Язид томонидан 716 йилнинг август (ҳижрий 97 йил, зулҳижжа) ойда Ал-Ҳур ибн Абдурраҳмон Сақофий волий этиб тайинланди³. У уч йил волийлик қилди. Бу орада Умавийлар халифаси Сулаймон ибн Абдулмалик 717 йили сентябр (ҳижрий 99 йил, сафар) ойда оламдан ўтди ва унинг ўрнига Умар ибн Абдулазиз халифа бўлди⁴.

Халифаи рошид Умар ибн Абдулазиз (61–101/680–720) икки ярим йил хилофат тепасида

¹ "Ахбару мажмуъа" (28-бет), Ҳумайдий "Жазватул муктабис фи зикри вулатил андалус" (7/289, 290), Ибн Изарий "Ал-баян ал-мағриб" (2/25), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/281).

² "Ахбару мажмуъа" (28-бет), Ибн Изарий "Ал-баян ал-мағриб" (2/25), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/234, 3/14).

³ "Ахбару мажмуъа" (29-бет), Ибн Изарий "Ал-баян ал-мағриб" (2/25), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (3/14).

⁴ Табарий "Тарихул умам вал-мулук" (4/57 - 59), Заҳабий "Тарихул ислам" (6/382), Ибн Касир "Ал-бидаяту ван-нихоя" (9/200).

турди (99–101/717–720)¹. Бу қисқа давр ичида бутун Ислом олами гуллаб яшнади, юртда тинчлик, омонлик, тўкин-сочинлик ва адолат хукм сурди. Умар ибн Абдулазиз Андалусга Самх ибн Молик Хавлонийни волий этиб тайинлан-гани унинг ҳасанотларидан саналади. Ислом тарихида ўчмас из қолдирган раббоний йўлбош-чилар жумласидан Самх Хавлоний раҳимаҳул-лоҳдир. Самх Хавлоний Франциянинг жануби-ғарбий минтақаларини тўлиқ фатҳ қилиб, сўнгра Септимания минтақасига асос солди. У ҳозирги кундаги Ницца Лазур соҳили минтақа-ларидир². Бугунги кунда бу жойлар сайёҳлар зиёрат қиладиган гўзал бир макондир. Самх Хавлоний бир томондан минтақаларни фатҳ қилган бўлса, бошқа жиҳатдан одамларнинг қалбини ҳам очди.

Мусулмонлар Оллоҳ таолонинг: **«Шунингдек, (яъни ҳақ йўлга ҳидоят қилгани-миз каби), сизларни бошқа одамлар устида гувоҳ бўлишингиз ва Пайғамбар сизларнинг**

¹ Табарий «Тарихул умам вал-мулук» (4/59), Ибн Касир «Ал-бидаяту ван-нихоя» (9/217).

² Хушаний «Қузоту қуртуба» (9-бет) га қаранг.

устингизда гувоҳ бўлиши учун ўрта (адолат-ли) бир миллат қилдик»¹.

«Ораларингиздан яхшиликка (Исломга) даъват қиладиган, ибодат-итоатга буюради-ган ва исён-гуноҳдан қайтарадиган бир жамоат бўлсин. Ана ўшалар нажот топгувчи-лардир»².

«(Эй уммати Муҳаммад), одамлар учун чиқарилган миллатларнинг энг яхшиси бўлдингиз. Зеро, сиз яхши амалларга буюрасиз, ёмон амаллардан қайтарасиз ва Оллоҳга иймон келтирасиз»³ каби оятларга ва пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: «Сизларнинг энг яхшингиз — Қуръ-онни ўрганган ва ўргатганингиздир»⁴, «Мендан бир оятни бўлса ҳам етказинг»⁵, деб марҳамат қилган ҳадисларига амал қилароқ даъватда қоим ва бардавом бўлдилар. Умар ибн Абдулазиз ҳижрий 100 йилда Шимолий Африка ва Андалус-га Исломга даъват, динни ва

¹ Бақара: 143.

² Оли Имрон: 104.

³ Оли Имрон: 110.

⁴ Бухорий ривояти, «Жомиъул усул фи аҳадийси ар-расул» (8/507).

⁵ «Жомиъул усул» (8/19).

Қуръонни таълим бериш учун ўн та тобеин олимларни жўнатди.

Улар: Исмоил ибн Убайд Ансорий Тожируллоҳ (107 х.с. Ал-баҳрда вафот этган)¹, Абу Абдулҳамид Исмоил ибн Убайд (132 х.с. Қайравон)², Абу Сумома Бакр ибн Савода Жузомий (128 х.с.)³, у Андалусга борган уч кишининг бири бўлиб, ривоятларда айтилишича, у Андалус денгизларидан бирида чўкиб шаҳид бўлган⁴, Абу Саъид Жуъсул Ҳаъон (115 х.с.)⁵, Абу Наср Ҳиббон ибн Абу Жалаба Қураший (125 х.с. Қайравон)⁶, бу киши Андалусга борган уч кишининг биридир⁷, Абу

¹ Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/191), Абу Бакр Абдуллоҳ "Риязун-нуфус" (1/69).

² Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/203), Абу Бакр Абдуллоҳ "Риязун-нуфус" (1/70 - 76).

³ Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (3/56), "Ат-такмила" (1/215, ракам: 573).

⁴ Абу Бакр Абдуллоҳ "Риязун-нуфус" (1/74), Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/213), Ҳумайдий "Жазватул муқтабис" (1/108).

⁵ Абу Бакр Абдуллоҳ "Риязун-нуфус" (1/75), Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/202).

⁶ Абу Бакр Абдуллоҳ "Риязун-нуфус" (1/73), Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/209), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (3/9).

⁷ Ибнул Фарозий "Тариху уламаил-андалус" (1/123).

Масъуд Саъд ибн Масъуд Тужжий (Қайравон)¹, Толқ ибн Жабон (ёки ривоятларга кўра Жаънон) Форисий², Абул Жаҳм Абдур-рахмон ибн Рофиъ Танухий (113 х.с. Қайравон)³, Абу Абдуллах Абдуллох ибн Язид Ифрикий Ҳубулий (100 х.с. Қайравон) Андалус фатҳи иштирокчиларидан⁴, Мавҳаб ибн Ҳиббий Маъафирий (Қайравонда вафот этган)⁵.

Улардан уchtаси зиммаларидаги буюк омонатни адо қилгани Андалусга равона бўлдилар. Қолганлари Африкада қолиб, дин таълимига бел боғладилар⁶. Андалусга халифа Умар ибн Абдулазиз томонидан юборилган уч тобеиндан ташқари, Мусо ибн Нусайр билан бирга ўнлаб

¹ Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/184), Абу Бакр Абдуллох "Риязун-нуфус" (1/66).

² Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/215), Абу Бакр Абдуллох "Риязун-нуфус" (1/76).

³ Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/198), Абу Бакр Абдуллох "Риязун-нуфус" (1/72).

⁴ Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/180), Абу Бакр Абдуллох "Риязун-нуфус" (1/64), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (3/9).

⁵ Ибн Даббағ "Маъалимул ийман" (1/213), Абу Бакр Абдуллох "Риязун-нуфус" (1/73).

⁶ Ибн Изарий «Ал-баян ал-мағриб» (2/48), «Тобақот» (84).

тобеинлар бўлган ва улар Исломни нозил бўлганидек соф ҳолатида халққа етка-зишга муваффақ бўлдилар¹.

Самҳ Хавлоний барча ишларини халифа Умар ибн Абдулазиз раҳимаҳуллоҳ билан бомаслаҳат олиб борарди. Самҳ Хавлоний халифанинг амри билан Андалусда адолатни қоим қилди, нафақат мусулмонлар, юртдаги яҳудий ва насронийлар ҳам хотиржам ўз ибодатларини қилиш, деҳқонлар мустақил экин экиб, ҳосил етиштириш имконига эга бўлдилар².

Самҳ Хавлоний 719 (101 ҳижрий) йилда халифа Умар ибн Абдулазизнинг ташаббуси билан машҳур **Қуртуба кўпригини бунёд қилди**³. Ушбу кўприк Гвадалквивир дарёси устидан ўтган. Бу кўприк 17 та равоқ (арка)дан ташкил топган бўлиб, ҳар бир равоқ ораси 50 қарич ва ҳар бир равоқнинг

¹ Ал-Ҳажжий «Тарихул андалус» (152–156-бет) га қаранг.

² «Ахбару мажмуъа» (23–24-бет), Ибн Изарий «Ал-баян ал-мағриб» (2/26), Ал-Мақаррий «Нафхут-тийб» (1/235, 3/15), Заҳабий «Ал-иъбар» (4/257), Ҳусайн Муънис «Фажрул Андалус» (459-бет).

³ «Ахбару мажмуъа» (24-бет), Ҳимярий «Ровзул миътар» (156-бет).

эни ўз навбатида 50 қаричдан, кўприкнинг эни эса 30 қарич бўлиб, сув сатҳидан 30 зироъ баланд қилиб қурилган эди¹. Яъни ҳар бир равоқнинг эни тақрибан 12 метр (11,5), кўприкнинг эни 7 метр (6,9), сув сатҳидан баландлиги 15 метр, кўприкнинг узунлиги эса, 400 метрга (391) тенгдир². Бу кўприк муҳим аҳамиятга эга бўлиб, жанубий Андалусни Қуртуба ва Шимолий Африка билан боғлаб турарди³. Бу кўприк ҳозирги кунимизда ҳам ўз мавқеини сақлаб қолган ва Рим кўприги деб аталади. Бунга сабаб бу кўприк илк бор римликлар томонидан қурилган бўлиб, Самҳ Хавлоний даврида у тамоман бузилиб кетган эди. Юқорида зикр қилганимиздек, у бу кўп-рикни бутунлай қайтадан бунёд қилди.

Самҳ Хавлоний Андалус ва Францияда то Раббисига шаҳид ўлароқ йўлиққунига қадар Ислом

¹ «Сифатул андалус» (212-бет), «Ал-хулал ас-сундусия» (1/144).

² Ал-Мақаррий «Нафхут-тийб» (1/482). Бир қарич тақрибан 23 см, бир зироъ ярим метрга тенг. Муҳаммад Раввос Қолижий ва Ҳомид Содик Қанибий «Мўъжаму луғотил фуқаҳо» (1/256, 2/48).

³ «Қуртуба хазиратул хилафа фил андалус» (1/97), Ҳусайн Муънис «Фажрул Андалус» (139-бет), Абдуллоҳ Анан «Давлатул ислам фил Андалус» (1/75).

таълими ва даъватини йўлга қўйди. У 721 йил 9 июн (хижрий 102 йил, арафа) куни Тулуз минтақасидаги жангда шаҳодат келтирди¹.

Анбаса ибн Сухайм даври (103–107 х.с.)

Самҳ Хавлоний жанг майдонида шаҳид бўлгандан сўнг, Андалус аҳли унинг ўрнига Абдуррахмон ибн Абдуллоҳ Ғофиқийни амир этиб сайлади. У ўзининг аскарий маҳорати билан мусулмон аскарни бирлаштирди. Сўнгра мусулмонлар қўшини 721 йилнинг июн (102 йил зулҳижжа) ойида Франциядаги амалиётларни битириб, Андалусга қайтди. Бу Абдуррахмон Ғофиқийнинг биринчи волийлиги бўлиб, атиги икки ой давом этди. Бахтга қарши икки ойдан кейин Африка волийси Бишр ибн Сафвон Калбий уни мансабидан четлатиб, ўрнига Анбаса ибн

¹ Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (3/15), Ибн Холдун "Тариху ибн холдун" (4/118), Dom Vissitte: *ibid*; (I. p. 781 & 784). Ибн Изарий "Ал-баян ал-мағриб" (2/25) да Торсуна минтақаси деб хабар берган, лекин бу хатодир. Чунки Торсуна минтақаси Андалуснинг шимоли-шарқидаги амалиётлар-га киради. Ҳолбуки, Самҳ Хавлоний Франциядаги Тулуз минтақасидаги амалиётлар чоғида шаҳид бўлади. Абдуллоҳ Анан "Давлатул ислам фил Андалус" (1/76) га қаранг.

Суҳаймни волий қилди. Бу 721 йилнинг август (ҳижрий 103 йилнинг сафар ойи)га тўғри келган эди¹. Юқорида Умар ибн Абдулазиз халифалиги даврида Андалус Африкага эмас, бевосита хилофатга бўйсунуши ҳақида зикр қилгандик. Лекин ундан кейинги халифа Язид ибн Абдулмалик (720–724 м.с.) бу қарорни бекор қилиб, уни яна Африканинг таркибига киритган эди².

Анбаса ибн Суҳайм Ислом тарихида муҳим ўрни бўлган художўй, тақводор, омилкор саркарда, моҳир чавандоз, ҳақиқий рижол ва зўр бошқарувчи эди. Унинг волийлик даври уч йил, яъни 103–107/722–725 йилгача давом этди³. У Исломнинг шавкати, қуввати юксалтирди. Янги-янги минтақаларга Исломни, Ислом тамад-дунини, адолатни олиб кирди.

¹ Ал-Аздий "Тарихул улама вар-рувати лилилми бил андалус" (1/386), Ибнул Асир "Ал-камил фит-тарих" (4/377, 5/120), Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/27, 3/16), Заҳабий "Тарихул ислам" (7/209).

² Абдуллоҳ Анан "Давлатул ислам фил Андалус" (1/82).

³ Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/27), Ал-Мақаррий "Нафхут-ғийб" (1/235).

У ҳам Пиреней тоғи ортига юришларни давом эттириб, 724 йилнинг бошлари (105 хижрий ойнинг охирлари)да шимолга ғозий ўлароқ сафарга чикди. Пиреней тоғидан ўтиб, Септимания минтақасига юриш қилди. Бу минтақа Тулуз мағлубиятидан кейин анча заифлашган ва кўп жойларини кўлдан бой берган эди. У Каркасон шаҳрини бир муддат қамал қилиб, сўнгра сулҳ асосида фатҳ қилди. Сўнгра Ним шаҳрини ишғол қилди. Анбаса ибн Суҳайм шимолга юриб, Рона дарёсини кесиб ўтади ва Бургундия, Отён шаҳарларига ҳужум қилиб, уларни ўз амрига бўйсундиради. Сўнгра Франция пойтахти Париждан 120 км узоқликда жойлашган Санс минтақасига ҳужум уюштирди. Бундан кўринадики, Анбаса раҳматуллоҳи алайҳи Франциянинг тақрибан 70 фоизга яқин қисмини ишғол қилган, шунингдек, ўша минтақаларга Исломни олиб кирган эди. Анбаса ибн Суҳайм жанубга томон қайтишида француз кўшини ҳамласига учради¹ ва

¹ Аз-Зириклий "Ал-аълам" (5/91), Абдуллоҳ Анан "Давлатул ислам фил Андалус" (1/82). Анбаса ибн Суҳаймнинг юришлари ҳақида кенгрок маълумотларни олмоқчи бўлганлар Шакиб Арслон "Ғазавотул араб фи франса ва сувайсира ва ийтоля ва жазоирил баҳрил мутавоссит" (73–86), Хусайн Муънис "Фажрул Андалус" (210–215-бет)га қаранг.

бир нечта жойидан жароҳат олди. У Андалусга қайтаркан, ўша жангдаги жароҳатлари таъсирида 725 йили декабр (ҳижрий 107 йил, шаъбон)да шаҳодат келтирди¹. Мусулмон аскар қаттиқ изтиробда Яриморолга қайтди.

Анбаса ибн Суҳаймдан сўнг вазият бир мунча ўзгарди, яъни ишлар орқага кетди. Ундан сўнг беш йил (яъни 107–112 ҳ.с./725–730 м.с.) ичида олтита волий алмашди. Бу орада Африка волийси Бишр оламдан ўтди, унинг ўрнига Убайда ибн Абдуррахмон Сулабий волий бўлди. У Андалусга дастлаб Усмон ибн Абу Насъа Хосамийни, кейин Ҳайсам ибн Убайд Килабий (ёки ривоятларга кўра Киноний)ни волий қилиб жўнатди.

Ҳайсам Килабий даврида мусулмонлар орасида миллатчилик авжига чиқиб, ихтилоф ва фитналар бошланди, араб билан барбар орасига шайтон оралади. Оллоҳ бу ўлкани мусулмон-ларга бўйсундиргандан буён ҳали бундай фитна юзага

¹ Ибнул Асир "Ал-камил фит-тарих" (4/377), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/235, 3/16), Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/27), Ҳумайдий "Жазватул муқтабис" (6/319).

келмаган эди. Араблар билан барбарлар орасида можаро, жанжал ва курашлар содир бўлди¹. Сўнгра Оллоҳ таоло мусулмонларга Ўзининг катта неъматини инъом қилиб, уларнинг сафларини бирлаштирадиган, ўртада пайдо бўлган низо ва гина-кудуратларга чек қўйиб, аланга олган миллатчилик, ирқчилик оташини ўчирадиган, Исломдаги олтин қоидани — “мусулмонлар фақат тақво билангина бир-биридан фазилатли бўлишади”, деган олтин қоидани ҳаётга татбиқ қиладиган бир кишини чиқарди. Бу киши Абдуррахмон Ғофиқий раҳимахуллоҳ эди.

Абдуррахмон Ғофиқий даври (113–114 х.с.)

Унинг тўлиқ исми Абдуррахмон ибн Абдуллоҳ ибн Бишр ибн Сорим Ғофиқий Аккий эди. У Ямандаги Ал-Акк қабиласининг тармоғи бўлган Ал-Ғофиқ қабиласидан эди. Куняси Абу Саъид бўлиб, тобеинлардан эди². У Ибн Умар разияллоху анхумодан ҳадис ривоят қилган, Умар

¹ Шакиб Арслон "Ғазавотул араб" (86–87).

² Ал-Аздий «Тарихул улама вар-рувват» (1/298), Аз-Зириклий «Ал-аълам» (3/212).

ибн Абдулазиз ва Абдуллоҳ ибн Иёз ундан ривоят қилишган¹.

Тарихчи Хумайдий унинг Ибн Умар разияллоҳу анҳумодан ҳадис ривоят қилгани, ундан Умар ибн Абдулазиз ривоят қилганини, солиҳ бўлгани, гўзал тадбирли волий бўлиб, Румга бир неча бор ғазот қилгани ва ғаниматларни адолат билан тақсим қилганини зикр қилади².

Абдуррахмон Ғофиқий қатъиятлилик сифати билан кўзга ташланиб турарди. Бу сифат ҳар бир бошлиққа таъбир жоиз бўлса, ҳаводек зарур бўлган сифатдир. Чунки зарур ўринда муносиб қарорни қабул қилиш табиблар тили билан айтганда, “тўғри ташҳис ярим даво” деганидек, муваффақиятли натижага олиб келади. У мусулмонлар сафларини бирлашти-риб, Оллоҳга такво қилишга чақирди, аскарий тайёргарликни ухувват ришталарини мустаҳ-камлаган ҳолатда амалга оширди, армиянинг қувватланишига олиб келадиган сабабларнинг барчасини лозим тутди.

¹ Заҳабий «Тарихул ислам» (7/414).

² Хумайдий «Жазватул муқтабис» (7/274, 275).

У волийлик даврида кўпгина вилоятларга шахсан ўзи бориб, жойларда тартиб ўрнатди, насронийларга ҳам поймол қилинган ҳуқуқлари, канисалари, тартиб олинган ерларини қайтариб берди. Ўлкада янгидан адолат ҳукм сурди. Абдурраҳмон Ғофиқий қатъиятли омилкор саркарда бўлиши билан бирга гўзал хулқ соҳиби ҳам эди¹. Зеро, у башарият саййиди, тақводор-лар имоми Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламга йўлдош, ваҳий нозил бўлишига гувоҳ бўлган саҳобийлар таълимини олган эди. Унинг барча олижаноблик сифатларини мусаффо исло-мий тарбия булоғидан насибадор бўлганига боғлаймиз.

Абдурраҳмон Ғофиқий пухта тайёргарлик кўргандан сўнг, ўзидан олдинги фотиҳлар йўлидан юриб, Франция ерларига лашкар тортди. У бошқалар қадам босмаган янги мин-тақаларни фатҳ қилди. Жумладан, Арль шаҳри-ни ишғол қилиб, Бордо шаҳрига юриш қилди, сўнгра Тулузни, кейин Тур шаҳрини фатҳ қилди.

¹ Хумайдий «Жазватул муктабис» (7/273, 275), Ал-Мақаррий «Нафхут-тийб» (3/15).

Балатуш-шуҳада жанги

Абдуррахмон Ғофикий юкоридаги зикри ўтган минтақаларни эгаллаб, уларни мусул-монлар ҳукмига бўйсундиргандан кейин Пуатье¹ деган жойга келди. Бу минтақа Париж-дан 300 км. ғарбда, Куртубадан 1000 км. Узоқ-ликда жойлашган шаҳардир. Ғофикий бу минтақада Ал-Балат деб номланган жойга ҳарбий лагер куриб, насронийларни қарши олиш учун ҳозирлик кўра бошлади. Балат сўзи — қаср, сарой деган маънони билдиради. Бу минтақада қадимий бир қаср бўлгани учун шундай деб аталган, деб хабар беради доктор Сиржоний².

Ўшанда мусулмон аскарнинг сони 50 минг эди. Шунинг учун Франция ҳудудига кирган энг катта мусулмон аскар Ғофикийнинг аскари саналади³. Бу минтақада юз берган жанг тарих саҳифаларига «Вақъатул-балат» (Балат жанги)⁴,

¹ Фр. Poitiers.

² Сиржоний «Қиссатул-Андалус» (97-бет).

³ Хусайн Муънис «Фажрул Андалус» (227-бет).

⁴ Ал-Мақаррий «Нафхут-тийб» (3/15) Ибн Ҳаййондан нақл қилган.

«Ғозватул-балат» (Балат ғазоти)¹, «Балат аш-шуҳадо» (Шаҳидлар қасри)² номлари билан битилди.

Аччиқ ва фожиали кечган ҳодиса 10 кун давом этиб, мусулмонларнинг аянчли мағлу-бияти билан якун топди. Паҳлавон Абдурраҳмон Ғофиқий шаҳид бўлди. Бу жанг 732 йилнинг октябр–ноябр (ҳижрий 114 йил, рамазон) ойларида содир бўлди³. Жанг майдони Тур шаҳри билан Пуатье шаҳри орасида, Париждан тахминан 200 км. жанубда жойлашган минтақа-да содир бўлганди⁴. Жанг содир бўлган жой аниқ зикр қилинмагани боис, ғарб адабиёт-ларида ҳам ё Тур шаҳрига⁵, ё Пуатье шаҳрига⁶, ёки бу икки шаҳар орасидаги маконга¹ нисбат-ланган.

¹ Ал-Мақаррий «Нафхут-тийб» (3/16) Ибн Башкувалдан нақл қилган.

² Ал-Мақаррий «Нафхут-тийб» (1/236) Ибн Холдундан нақл қилган, (3/16) Ибн Ҳаййондан нақл қилган, Ибн Изарий «Ал-баян ал-муғриб» (1/51).

³ Ал-Ҳажжий «Тарихул андалус» (193-бет). Histoire de l'Espagne Musulmane, I, 62 (Sp.tr., IV, 37) га қаранг.

⁴ Ал-Ҳажжий «Тарихул андалус» (194-бет).

⁵ Muslim colonies, Reinaud, 49 n., 50 (Тариху ғазавот, 118, 131).

⁶ Muslim colonies, 51 (Тариху ғазавот, 131).

«Балат аш-шуҳадо» жанги ҳақида мусул-мон тарихшунослари батафсил маълумот берма-ганлар, аммо ғарб адабиётлари ҳаддан зиёда тафсилотларни зикр қиладилар. Тадқиқотчи муаррих профессор Хусайн Муънис бу ҳодисани ўрганиб чиқиб, шундай дейди: «Бу жангнинг тафсилотлари келмаганини битта сабаб билан изоҳлаш мумкин: бу жангда мусулмонлар аччиқ мағлубиятга учраши натижасида ўша пайтдаги ровийлар уни зикр қилишни хуш кўрмаган, алал-оқибат аста-секин бу ҳодиса унутилиб, кейинги авлодларга фақат мусулмонларнинг хижрий 114–115 йилларда хунук мағлубиятга учрагани ҳақидаги хабаригина етиб келган»².

Ислом тарих китобларида маълумотлар етарли бўлмагани боис, бу жанг ҳақидаги маълумотларнинг бари ғарблик тарихшунос ва таҳлилчиларнинг сўзларига бориб тақалади. Улар бу жангни ўзларининг буюк ғалабаси ва мусулмонларнинг аччиқ мағлубияти сифатида жуда муболаға ва тўқималар билан изоҳлашга киришганлар. Улар орасида бу жангни насро-

¹ Histoire, I, 61–2 (Sp.tr., IV, 37).

² Хусайн Муънис «Фажрул Андалус» (227-бет).

нийларнинг жадал суръатла бостириб келаётган мусулмонлар кўлида фанога учрашдан қутулишлари, деб қараганлари ҳам бор. Шундай қилиб, жанг тафсилотлари европача ривоятлардангина олинган.

Келинг, уларнинг баъзи тасарруфларига тўхталиб, сўнгра мусулмон олимларнинг бу маълумотлар юзасида айтган фикрларига назар солайлик. Ғарб адабиётлари жанг тафсилотлари ҳақида келтирган сабабларнинг баъзиларини муболағаларсиз бўлганлари ва мантиққа яқинларини, гарчи уни тасдиқлаш ёки инкор қилиш тўғри бўлмасада, келтириб ўтамиз. Улар насронийларнинг ғолиб бўлиши ва мусулмон-ларнинг мағлубиятини қуйидаги сабабларга боғлайдилар:

1. Мусулмонлар кўлида ғаниматлар кўпайиб, уларга фитналаниб қолдилар. Яъни Абдуррахмон Ғофикий босиб олган жойлардан тўплаган улкан ғаниматларни ўзи билан олган ва Балат минтақасига олиб келган эди. Жанг бошланиб, шиддатли тарзда 9 кун давом этди, ҳатто мусулмонлар насронийлардан устунлик қила бошлади. Шунда насроний аскарлардан баъзилари мусулмонлар олиб келган ғанимат-ларга ҳамла

қилди, буни кўрган мусулмонлар ғаниматлар сари орқага қайтди, Абдуррахмон Гофикий уларни жанг майдонига қайтаришга ҳаракат қилаётган бир пайтда унга ўқ тегиб, жонсиз ҳолатда отдан йиқилди. Бундан таш-қари, мусулмонлардан кўпи ўлдирилди.

2. Мусулмон аскар орасидаги ихтилоф. Яъни ғаниматлар кўпайганидан-кўпайди ва бу ўз навбатида мусулмонлар ичида пароканда-ликка олиб келди. Араблар ғаниматларнинг кўпига биз эга бўлишимиз керак, чунки биз сиздан афзалроқмиз деса, барбарлар бу ўлка-ларни биз фатҳ қилдик, дедилар. Бу ҳодисанинг юз бергани маъруф ва муттафақун алайҳи, дейди доктор Сиржоний.¹

Ғарб адабиётларида келган бу сабабларга қўшимча қилиб, мусулмонларнинг адади кўп бўлганини ҳам қўшиш мумкин.

3. Мусулмон аскар ўша кунда 50 мингга етган эди. Ҳолбуки, Андалус ўлкасида ҳали бунча катта мусулмон аскар жамланмаган эди. Улар сонининг кўплиги ғурурланиш ва ўзларини беҳожат

¹ Сиржоний «Қиссатул-Андалус» (99-бет).

санашларига олиб келган бўлиши мумкин. Натижада Ҳунайн куни такрорланди.

«Ҳунайн кунини (эсланглар)! Ўшанда сизларни кўп эканлигингиз мағрур қилиб кўйган эди, аммо у (яъни, саноғингизнинг кўплиги) сизларни ҳеч нарсадан беҳожат қила олмади (қутқариб олмади) ва сизларга кенг ер торлик қилиб қолди, сўнг юз ўгирган ҳолингизда чекиндигиз!»¹.

Шу кунгача ва бундан кейин ҳам мусулмонлар жангларда сонларининг кўплиги ва тайёргарликнинг зўрлиги сабаб нусратга эришмади ва эришмайдилар ҳам, балки улар Оллоҳга бўлган иймонларининг қуввати ва тақволари билан, гуноҳ ва маъсиятлардан узоқ бўлишлари билан душман устидан ғолиб бўлган ва бўладилар.

Ушбу жангда насронийлар Чарльз Мартел бошчилигида 140 минг лашкари билан Балат минтақасига келди. Кўриб турганимиздек, насронийлар мусулмонлардан саккиз баробар кўп эди. Икки тараф орасида уруш бошланди, тўққиз кун

¹ Тавба: 25.

давом этган шиддатли жангда ғолиб томон хали номаълум эди. Ўнинчи кун юқорида ишора қилинган ҳодиса юз берди, яъни ғаниматлар сари орқага қайтган мусулмонлар мағлубиятга учради ва бошлиқлари Абдуррахмон Ғофикий шаҳид қилинди. Мусулмонларда катта йўқотиш бўлди. Баъзи ғарб манбаларида мусулмонлардан 375 минг киши ўлдирилгани айтилади. Бу кўрсаткич жуда муболаға экани аниқ, чунки ўзи жангга кирган мусулмонлар сони 50 минг эди, холос. Жангнинг ўнинчи куни мусулмонлар жанубга чекинди. Ўн биринчи кун насронийлар жангни давом эттирмоқчи бўлганларида мусулмонлар кўринмади, шунда насронийлар улар ташлаб кетган катта миқдордаги ғаниматларга эга бўлдилар. Шунга қарамай, Чарльз Мартел мусулмонларни таъқиб қилмади¹.

Муаррих профессор Абдуррахмон Ҳажжий юқорида зикри ўтган ғаниматлар, араблар билан барбарлар орасидаги ихтилофлар ҳақида-ги ғарб тарихшуносларининг фикрини рад қилиб, шундай дейди: “Ғаниматлар ҳақидаги ривоятлар асли

¹ Хусайн Муънис «Фажрул Андалус» (229-бет).

бўлмаган афсонадир”¹. У қуйидаги баҳсларни келтиради: “Ғарб ривоят-ларида келишича, мусулмон аскарлар ўрнатил-ган чодирларни ва ғаниматларни ташлаб кетишади². Абдурраҳмон Гофикий ўлдирил-гандан кейин вазият кескинлашди ва мусул-монлар насронийларнинг кўзини шамғалат қилиш мақсадида чодирларини асл ҳолида, яъни ўрнатилган ҳолида ташлаб, ортга чекиндилар ва насронийлар уларнинг жанг майдонини тарк қилганларидан эртаси куни тонгдагина хабар топадилар. Бу ҳодиса ғарб тарихшунослари даъво қилаётган мусулмонларнинг мағлубияти ва уларнинг сафида катта сондаги йўқотиш юз бермаганлигини кўрсатади. Балки мусулмонлар очиқ мағлубият юз бермасдан олдин жанг майдонини тарк қилганига ишора қилади. Европаликлар эса, бу жангни Европани асраб қолган катта тўсиқ бўлган, деб эътибор қила-дилар³.

Шунингдек, мусулмонлар катта жанг бўлишини билган ҳолларида улкан ғанимат-ларни ўзлари билан олиб юриши мантиққа тўғри келмайди. Биринчидан, улар катта ғани-матларни

¹ Ал-Ҳажжий «Тарихул андалус» (197-бет).

² Muslim colonies, 52 (Тариху ғазавот, 132).

³ Ал-Ҳажжий «Тарихул андалус» (198-бет).

ўзлари билан кўтариб юрмасдан қўл остидаги шаҳарларда қолдириб кетганлари мантиқийдир. Иккинчидан, Балат жангидан олдин фатҳ қилинган минтақаларда табиий бойликлари бўлмаслиги билан бирга халқлари ҳам қашшоқ эди”^{1,2} Иқтибос тугади.

Лекин инсон инсонлигича қолади, бу умматга синов қилиб берилган хатарли фитналарнинг энг каттаси дунёдир. Андалусга, сўнгра Францияга Исломни олиб борган фотиҳлар ҳам ғаниматлар билан фитналанган бўлишлари эҳтимоли йўқ эмас. Бу ўринда профессор Абдулҳалим Увайснинг фикрларини келтириб ўтишни мақсадга мувофиқ, деб биламан. У киши “Балат аш-шуҳадо” жангидаги мағлубиятнинг асосий сабабини ғаниматлар эканини таъкидлаб ўтади: «Тарихимиздаги ғаниматлар ҳодисаси ғаройиб бўлиб, зиммамизга юкланган дарс унданда каттароқдир. Илк мағлубиятимиз, яъни Ухуд кунидаги мағлубият ғаниматлар сабабидан бўлди. Фатҳлардан кейинги мағлубият ҳам, яъни “Балат аш-шуҳадо”да ҳам ғаниматлар сабабли бўлди.

¹ «Ал-авамил ас-суқийя вал-таъбавийя» (5/125).

² Ал-Ҳажжий «Тарихул андалус» (198-бет).

Ғаниматлар қиссаси тарихимиз-даги мағлубият қиссасидир. Илк жангда бошлиқ Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эдилар. Ўқчи камончилар Расулуллоҳнинг амрларига хилоф қилиб, ғаниматлар ордидан кетиб қолиши оқибатида улкан тоғ (Уҳуд) мусулмон-ларнинг афзалларидан 70 кишининг шаҳода-тига гувоҳ бўлди. Бу ғаниматлар сабабли бўлганди, ҳа, ғаниматлар сабабли!

Охирги маърақада, яъни “Балат аш-шуҳадо” жангида Пиреней тоғларидан ошиб, Францияни фатҳ қилишга бел боғлаган ва Европанинг қалбигача кириб борган мусулмон саркарда Абдурахмон Ғофикий эди. Ғофикий тарихдаги ҳал қилувчи рол ўйнаган “Балат аш-шуҳадо” майдонида шаҳид бўлди. Шу билан мусулмонларнинг Европани фатҳ қилиш орзу-лари чиппақка чиқди ва шу тариқа уларнинг саҳифалари ёпилди. Бу ҳам айни сабаб — ғаниматлар сабабидан юзага келган эди”.¹ Иқтибос тугади.

¹ Абдулҳалим Увайс «Диросату лисукути саласийна давлатин исламийтин» (7, 8-бет).

Оллоҳ таоло Карим Китобида марҳамат қилади: **«Бас, ҳаргиз сизларни ҳаёти дунё алдаб қўймасин! Ва ҳаргиз сизларни Оллоҳ (барча гуноҳларни кечиб юбораверади, деб) алдагувчи (шайтон) алдаб қўймасин!»**¹.

Ўша кунларда мусулмонларни Андалус яримороли ва Франция ерларини эгаллаганлари мағрурлантириб қўйди ва дунё хусусида мусобақалашдилар. Улар ўшанда дунё билан синал-дилар. Имом Бухорий ва Муслим, Амр ибн Авф Ал-Ансорий разияллоҳу анҳудан ривоят қили-шади: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: *«Оллоҳга қасамки, мен сизлар учун фақирликдан қўрқмайман. Мен дунё сизга сиздан олдингиларга бўлганидек сероб бўлишидан, сиз ҳам улар унинг учун талашганларидек, талашиб кетишингиздан ва дунё уларни ҳалок қилганидек, сизни ҳам ҳалок қилишидан қўрқаман»*, дедилар².

Мусулмонларга дунё эшиклари очилиб, олдинги умматлар каби дунё устида мусобақалашиб кетсалар, улар ҳам ҳалокатга учрашлари

¹ Фотир: 5.

² Бухорий (3739, 5974) ва Муслим (5266) ривоятлари.

аниқ. Бу Оллоҳнинг халқлар устидан жорий қилган қонунидир.

«Бас, сиз ҳаргиз Оллоҳ суннати-қонунининг ўзгарганини кўрмасиз ва ҳаргиз Оллоҳ суннатининг айланганини кўрмас-сиз»¹.

Хуллас калом, европаликлар бу жангнинг аҳамиятини баён қилишга жуда иштиёқманд бўлдилар. Улардан баъзилари: «Агар бу жангда мусулмонлар ғолиб бўлганларида, ҳозир ғарб университетларида Қуръони Карим тиловат қилиниб, дарс қилинаётганига гувоҳ бўлардик!», дейишди². Яъни Европа мусулмонлар ҳукмига кирган бўларди, дейишди. Агар шундай бўлган-да улар учун ютуқ бўлар, ширк ва куфр ботқоғидан нурга чиққан, Ислом тамаддунидан баҳраманд бўлган бўлардилар. Шу тариқа ўрта асрлардаги гумроҳликларидан тезроқ қутулган, Ислом ҳукм сурган вақтда Андалусдаги тараққиёт, ривожланиш, юксалиш уларга ҳам насиб қилган бўларди³. Лекин афсуслар бўлсинки, улар гумроҳликни саодат, залолатни нажот, сохталикни ҳақиқат, деб эътибор

¹ Фотир: 43.

² The decline and fall of the Roman empire, Gibbon, III, 223.

³ «Ал-ҳазаротул исламия фил-андалус» (25).

қилади-лар. Яна баъзилари: «Бу жанг — буюк ғалаба ва Франция давлатининг мусулмонлар хатаридан халос бўлиши», деб таърифлайдилар¹.

Жанг майдонига қайтсак, мусулмонлар ортга чекинди, лекин насронийлар мусулмон-ларнинг жанг майдонини тарк қилганларини эртаси кун тонгда билдилар. Улар мусулмонлар ортидан таъқиб қилмадилар, биринчидан, мусулмонлар анча узоқлашиб кетган бўлса, иккинчидан насронийлар уларнинг ортидан таъқиб қилишдан хайиқишди, чунки Андалус мусулмонлар ҳукмида эди. Шу сабабли насронийлар мусулмонлардан қолган ғанимат-ларга кифояландилар, холос.

Бундан кейинги ҳодисалар ҳақида келажак дарсларда баён қиламиз, иншаоллоҳ...

Валлоҳу таъала аъламу...

¹ «Тариху Уврубба» (1/78).